

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

123:2 • 2003

Översikt

Från statskonst i kris till historievetenskap i det kalla krigets skugga: Edward Hallett Carr (1892–1982)

Av Lennart Samuelson

Till de historiker som gjort insatser tillräckliga för att ägnas konferenser och debattskrifter hör engelsmannen Edward Carr som blev banbrytare i statsvetenskap och rysk nutidshistoria. För sin samtid och den breda allmänheten var Carr välkänd för sina tidningsartiklar och föreläsningar i radio. *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939* (1939, rev uppl 1946) betraktas av statsvetare som en utgångspunkt för den "realistiska" riktningen i internationella relationer. För specialister på rysk historia blev Carrs *A History of Soviet Russia* (14 volymer, 1950–1978) en given inkörspport. Brittiska historiestudenter hade sedan 1960-talet som första kursbok hans *What is history?* (1962, sv övers 1965 *Vad är historia?*). Dess engelska upplagor har tryckts i mer än en kvarts miljon exemplar. Flera andra av hans böcker utkommer alltjämt i nya upplagor.

Jonathan Haslams biografi *The Vices of Integrity* ger en komplex bild av Carrs liv som diplomat, ledarskribent på *The Times*, debattör i aktuella frågor och professor i statsvetenskap och historia.¹ Författaren väver samman Carrs utbildningsbana och intellektuella intressen, privatliv och arbetsuppgifter vid ministerier och tidningar, liksom allehanda idéstrider under hans akademiska karriär. Haslam har studerat Carrs brevväxling, intervjuat dem som kände honom och analyserat hans skrifter. Han ställer individen i relief mot de skiftande "tidsandor" som Carr upplevde: den viktorianska epoken, mellankrigstidens förhoppningar och illusioner, andra världskrigets omvälvningar och det kalla krigets ideologiska kraftmätning mellan kapitalism och kommunism. I biografien analyseras inte endast Carrs större arbeten utan Haslam sätter även in en mängd recensioner och debattartiklar i ett tidssammanhang.

1. Jonathan Haslam. *The Vices of Integrity. Edward Hallett Carr (1892–1982)*, London & New York 1999. Haslam har bl a skrivit *Soviet Foreign Policy, 1930–1933*, London 1983 och *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933–1939*, London 1984, vilka utgjorde den tryckta versionen av hans doktorsavhandling från 1970-talet, färdigställd under handledning av den alltjämt vitale Carr.

För att utvärdera Carr ordnades sommaren 1997 en konferens, varifrån nu föreligger *E. H. Carr. A Critical Appraisal*.² Den är indelad i fyra sektioner: Carrs levnad, förhållande till Sovjet, insatser i statsvetenskap och i historia. Jonathan Haslam och Robert W Davies tecknar en bredare biografi. Michael Cox skildrar samspelet under 1950-talet mellan den radikale, illusionslöse liberalen Carr och den polsk-judiske emigranten, ex-trotskisten och socialisten Isaac Deutscher. Hillel Ticktin diskuterar Carrs syn på Sovjetsystemet och det kalla kriget. Stephen White ger en intressant resumé av hur Carrs verk betraktades i Sovjet fram till glasnost. Medan Carrs konservativa kritiker i Väst betecknade *A History of Soviet Russia* som prosovjetisk fördömdes den tvärtom i sovjetiska facktidsskrifter som visserligen "objektiv", men i grunden borgerlig "historieförvanskning". Först under glasnost fick Carr upprättelse och hans historia om ryska revolutionen översattes till ryska.³ Statsvetarna Peter Wilson, Paul Rich, Tim Dunne, Andrew Linkater och Fred Halliday diskuterar Carrs kritik av Nationernas Förbund och det internationella samfundet under epoken efter första världskriget.⁴ Andrew Stephenson diskuterar varför Carrs Trevelyan-föreläsningar i Cambridge 1961 över teori- och metodproblem, utgivna som *What is History?*, fick sådan genomslagskraft och har inspirerat många andra.⁵ Betydligt mer kritiskt är Keith Jenkins bidrag som i ett postmodernistiskt perspektiv nagelfar Carrs historiesyn.⁶ *A Critical Appraisal* kan fungera som god introduktion, varefter Haslams definitiva biografi ger ett fullödigt porträtt av mannen bakom de olika verken.

2. Michael Cox (ed), *E. H. Carr. A Critical Appraisal*, Basingstoke & New York 2000. Förord av John Carr.

3. Sovjethistoriker som specialiserade sig på tysk, fransk eller brittisk historieskrivning måste göra sina framställningar på flera plan. De mest utåtriktade historiografierna formulerades enligt marxist-leninistisk mall. I publikationer för eliten formulerades omdömen professionellt och akademiskt. Endast i bibliotekens "specialavdelningar" fick disputerade Sovjetforskare läsa de västerländska historikernas arbeten.

4. Min utbildning och utrymmesskäl gör att denna översiktsartikel inskränker sig till Carrs historiska verk. De av statsvetenskap intresserade hänvisas vidare till Charles Jones, *E. H. Carr and International Relations. A Duty to Lie*, Cambridge 1998.

5. Carrs uppfattningar om generaliseringar, historiens lagbundenheter och tillfälligheter, liksom hans uppfattning om historikerns beroende av sin egen tid var bara några av temana i föreläsningarna. Carr återkom med essäer och utkast till något som skulle bli en definitiv bok om historievetenskapen. Jfr Robert W Davies efterskrift till andra upplagan av *What is History? The George Macaulay Trevelyan Lectures delivered in the University of Cambridge, January – March 1961*, London 1987, s 157–183. Verket *What is History?* som inspirationskälla för yngre historiker på 1960-talet redovisas av bl a Alice Kessler-Harris, "What is Gender History Now?", i David Cannadine (ed), *What is History Now?*, London 2002, s 95–112. I Sverige fick Carrs *Vad är historia? Den historiska vetenskapens problem, metoder och mål*, Stockholm 1965, inte samma ställning som i anglosaxiska länder som kursbok på universitet och högskolor.

6. Jfr Keith Jenkins, *On 'What is History? From Carr and Elton to Rorty and White*, London 1995.

Carr växte upp i ett viktorianskt medelklasshem i London och fick sin akademiska utbildning vid Cambridge på 1910-talet. Han rekryterades till Foreign Office 1916 och fick sedan på nära håll följa fredsförhandlingarna i Versailles. Carr skickades runt i Östeuropa. Han stationerades i Riga 1925, lärde sig ryska och började studera den klassiska ryska 1800-talslitteraturen. Sedan skrev han biografier om så skiftande personligheter som Fjodor Dostojevskij, Alexander Herzen, Karl Marx och anarkisten Michail Bakunin.⁷ De vittnar om en ovanlig beläsenhet och visar hur Carr försökte hitta ryska traditioner för att förstå samtida skeenden.

Carr besökte Moskva första gången 1927. Relationerna mellan Sovjet och Storbritannien var då som mest spända och bröts i maj samma år för att normaliseras först 1929. Under pseudonym började Carr skriva recensioner av böcker om Ryssland. Till en början dominerade hans optimism om Sovjets industriella omvandling. Carr uppskattade William Chamberlins *Russia's Iron Age* (1935) men ställde sig kritisk till makarna Webbs *Soviet Communism. A New Civilization?* (1936). Hans recensioner av *Out of the Deep. Letters from the Soviet Timber Camps* (1933), Ewald Ammendes *Human Life in Russia* (1936)⁸ och Eugene Lyons *Assignment in Utopia* (1937) vittnade om att Carr hade skaffat sig en solid överblick av händelseutvecklingen, inte minst tack vare sin diplomatiska ställning. Foreign Office rapporterade om kollektiviseringen av jordbruket, avkulakiseringen och hungersnöden 1932–1933.⁹ Carr besökte Moskva under skådeprocessernas och den stora terrorns år 1937. Hans tidigare optimism över industrialiseringens resultat förbyttes i fasa över Stalins tyranni. Han hade en klar bild av de omfattande blodiga ut-

7. Edward H Carr, *Dostoevsky. 1821–1881. A New Biography*, London 1931; Edward H Carr, *The Romantic Exiles*, London 1933; *Karl Marx. A Study in Fanaticism*, London 1934, samt Edward H Carr, *Bakunin*, London 1937. Flera av dessa verk har kommit i nyutgåvor. Minst nöjd förblev Carr med sitt verk om Marx, till vars skrifter han senare ofta återvände. Redan på 1930-talet konstaterade Carr lakoniskt att han varken var marxist, pseudomarxist eller antimarxist: Han hade sett tillräckligt av stelbent dogmatism, eklekticism respektive hatisk anti-intellektualism för att fångas in i sådana enkla kategorier. Carr uttalade sig ofta, i *A History of Soviet Russia* och essäer, positivt om Karl Marx som samhällsvetare och politisk skribent. Själv blev Carr med åren allt radikalare. Enligt dem som stod honom nära, var han som nittioåring mer radikal än någonsin, se vidare intervjun med honom i "The Russian Revolution and the West", *New Left Review*, nr 111, Sept–Okt 1978.

8. Övers fr tyska, Ewald Ammende, *Muss Russland hungern?*, Wien 1935. Boken väckte sensation genom sina skildringar och fotografier från svältens Ukraina. Vissa fotografiers äkthet är alltså omstridd, vilket inte hindrar att de ofta reproduceras.

9. För en inblick i den brittiska diplomatikarens rapportering, jfr Marco Carynnyk, Lubomyr Y Luciuk & Bohdan S Kordan (eds), *The Foreign Office and the Famine. British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932–1933*, New York 1988.

rensningarna i kommunistpartiet, statsapparaten och försvarsmakten. I ett privatbrev framhöll Carr att i jämförelse med Stalins tyranni framstod Nazityskland som det betydligt mindre hotet mot Väst.¹⁰ Givet vad man då visste om de båda diktaturerna torde Tysklands antisocialistiska och antijudiska lagar ha tett sig som minde fasansfulla än de otaliga offer som kollektiviseringen av jordbruket och terrorn redan krävt i Sovjet.¹¹ Dessa bedömningar är naturligtvis en avspeglning av den dominerande brittiska andan av eftergifter till Hitler fram till början av år 1939. Premiärminister Chamberlain utgick från det brittiska imperiets strategiska intressen på den europeiska kontinenten inför sina uppgörelser med Hitler och Mussolini. I Carrs eget fall kan det ha varit hans bittra erfarenheter av spelet kring Versailles-konferensen 1919 som präglade de flesta av hans bedömningar om 1930-talet.

År 1936 lämnade Carr utrikesministeriet för att tillträda en professur i internationell politik vid Aberystwyth universitet i Wales. Vid den här tiden återspeglade Carrs syn på världsläget den dominerande eftergiftspolitik. I *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939* formulerade han hur mellankrigstidens institutioner hade misslyckats med att balansera ideal (utopier) och realiteter. Boken har betraktats som en klassiker för den så kallade realistiska skolan

10. Jfr Carrs artiklar i *The Times* 370605, 370606 och 370607, samt hans jämförelser mellan Nazityskland och Sovjet i "Hitler's Gospel and Stalin's", *The Spectator* 380916.

11. Angående 1937 må noteras att då besökte Oxfordstudenten Robert Conquest med sina kommunistiska partikamrater Leningrad. Enligt vad Conquest sedan berättat i dokumentären *Red Empire* anade de inget om vilka favoriter samtidigt utspelade sig i Sovjet. Varken skådeprocessen 1936 mot Lenins vapenbroder Georgij Zinovjev, avrättningen av marskalk Tuchatjevskij 1937 eller processen 1938 mot partiets teoretiker Nikolaj Bucharin rubbade Conquests tro. Han bröt med kommunistpartiet först efter den tysk-ryska paktens 1939, disputerade sedan i rysk litteraturhistoria och gjorde sin militära plikt i brittisk underrättelsetjänst. Utan att vidgå sina egna skygglappar, raljerade Conquest i *The Great Terror. Stalin's Purge of the Thirties* (1969) över geografen Owen Lattimore, labourledaren Harold Laski och andra som på 1930- och 1940-talen inte sett Stalinregimens skuggsidor. Det fordrades en recensent av Alec Nove's dignitet, som Sovjetkunskapens nestor, för att med *understatement* och utan namns nämnande avslöja Conquests hyckleri och egna brister på 1930-talet.

Denna personhistoriska fotnot må vara befogad eftersom professor Conquest, vid HSF:s konferens i Sigtuna i juni 2000 rörande Kommunismens brott, utan saklig grund kritiserade Carrs förmenta "prosovetjetism". Conquests utsaga fick sedan mer parodisk form i idéhistorikern Svante Nordins lyriska recension av Conquests *Reflections of A Ravaged Century* (*Svenska Dagbladet* 000624). Nordin hävdade att beträffande Sovjets tyranni hade Conquest "alltid haft rätt" medan Carr skulle ha sett systemet som "en ny civilisation".

Som framgår av ovanstående, av Haslams biografi och särskilt Davies bidrag vid konferensen, var Carr alltför sofistikerad för att enkelspårigt framställa Sovjet i det kalla krigets huvudfår. Då passionerna torde ha svalnat från den stora ideologiska kraftmätningen mellan kommunism och kapitalism borde av akademiker krävas att man höjer sig över gängna tiders pennfakteri.

inom statsvetenskapen. I bokens andra utgåva (1946) ändrade Carr några av de formuleringar som alltför bjärt uttryckte eftergiftspolitikens anda.¹²

Liksom andra samtida frågade sig Carr hur *laissez faire*-kapitalismen skulle kunna reformeras och framtida djupa depressioner undvikas. 1930-talskrisen blev för honom, liksom för exempelvis ekonomerna Gunnar Myrdal och Jan Tinbergen, en utmaning att söka efter en ny samhällsmodell, där massdemokrati och marknadsekonomi måste antaga den sovjetiska utmaningen.¹³ Sin syn på sådan anpassad planhushållning och ett överstatligt samarbete för att lösa Storbritanniens och Europas problem utvecklade Carr i artiklar i *The Times* och i boken *The New Society* (1951), som uttryckte en förhoppning om konvergens mellan systemen. Carr var klar över hur Sovjet-systemet fungerade, hade ju sett det inifrån vid flera tillfällen och återupplevde det sedan år 1961.¹⁴

Vid andra världskrigets början fick Carr först en tjänst vid Ministry of Information, som skulle lägga upp den antinazistiska propagandan. Men efter en kort tid blev han vice chefredaktör på *The Times*. Under intryck av Röda arméns framgångar började Carr omvärdera sina slutsatser om Sovjet-systemet. Han sammanfattade sin bedömning av Stalins ”revolution uppifrån” på 1930-talet med att sällan hade ett så monumentalt uppbyggnadsverk åstadkommit till ett så monstruöst pris. Dessa gåtfulla förändringar i Sovjetstaten sporrade honom att skriva om den ryska revolutionen. Ursprungligen hade han trott sig kunna avsluta detta inom ett par år och driva framställningen fram till andra världskrigets utbrott. Men källornas mångfald och möjligheter överraskade honom. *A History of Soviet Russia* blev verkligen hans livsverk och fullbordades först efter fjorton volymer år 1978.¹⁵

Efter andra världskriget var Carr tvungen att lämna sin professur i statsvetenskap vid Aberystwyth. Hans syn på det brittiska samväldet och Sovjet efter andra världskriget gjorde att han inte sällade sig till någon huvudfåra i

12. *The Twenty Years' Crisis. An Introduction to the Study of International Relations*, London 1939 (sv övers av Torun Hedlund-Nyström. *Den förlorade freden. De tjugo årens kris 1919–1939. En studie över internationell politik*, Malmö 1941).

13. Det var just Sovjets ”utmaningar” (*challenges*) på det politiska, ekonomiska och sociala området som principer, snarare än deras eventuella förverkligande, som bekymrade Carr, jfr *The Soviet Impact on the Western World*, London 1947.

14. Vissa av dessa idéer framkom redan i *Conditions of Peace*, London 1941 (*Fredens förutsättningar*, sv övers av Lars-Erik Thunholm, Stockholm 1942).

15. *The Bolshevik Revolution*, vol 1–3 (sv övers *Den ryska revolutionen, 1917–1923*); *The Interregnum* (sv övers *Mellan Lenin och Stalin. Sovjet 1923–1924*); *Socialism in One Country, 1924–1926*, Vol 1, 2, 3: I–II; *Foundations of a Planned Economy, 1927–1929*, Vol 1: I–II, Vol 2, Vol 3: I–III.

det kalla krigets informationssfär efter 1947. Med dold hänvisning till hans förment prosovjetiska syn förbigicks han bland annat vid tillsättande av professuren i rysk historia vid London University. Vid 63 års ålder blev Carr *senior fellow* vid Trinity College, en exklusiv livstidsanställning som tidigare givits endast till Albert Einstein och Bertrand Russell.¹⁶ Han företog långa forskningsresor till arkiv i USA. Han ägnade det mesta av sin tid åt *A History of Soviet Russia* och allt mer detaljerade skildringar av sovjetiskt 1920-tal. Arbetsplanen för *History* ändrades gradvis. Ursprungligen hade Carr tänkt skildra hela perioden fram till 1939. Källor för trettioåret visade sig dock undermåliga men över förväntan rika för 1920-talet. Carr var den förste som visade att det gick att skriva sovjetisk samtidshistoria för perioden 1917–1930. De enda arkiv som vid den tiden fanns tillgängliga var Trotsky-arkivet vid Harvard, mensjevikernas samlingar på Columbia-universitetet i New York och det så kallade Smolensk-troféarkivet – ursprungligen erövat av tyska trupper 1941 – på National Archives i Washington. Carr forskade under åren 1960–1961 vid Hoover Institution på Stanford University. Samma år besökte han Moskva för första gången sedan 1937.¹⁷ Carr granskade Lenin- och Samhällsvetenskapliga bibliotekets samlingar.¹⁸ För att gå iland med avsnitten om Sovjets planekonomi hade Carr i slutet av 1950-talet börjat samarbeta med Robert W Davies, chef vid Centre for Russian and East European Studies vid Birmingham University. Det blev den betydligt yngre ekonomhistorikern Davies som genomförde grundforskningen i Moskvans bibliotek för deras gemensamt skrivna *Foundations of A Planned Economy, 1926–1929*.¹⁹ Först sedan arkiven öppnats efter 1991 har det gått att med primärdata även skildra hela Stalinepoken.

16. Carr invaldes 1956 i British Academy och fick större auktoritet allt eftersom *History* avancerade.

17. Carr hade uppmärksammat Viktor Danilovs bok om kollektiviseringen av jordbruket som i ”tövädrets” anda gjorde upp med den stalinistiska historieförvanskningen. Danilov inbjöds att gästforsa och föreläsa i Cambridge. Detta samarbete kom dock aldrig till stånd emedan Danilovs böcker om 1930-talet hindrades från att bli tryckta efter Chrusjtjovs fall 1964. Först på 1990-talet har Danilov kunnat återuppta sin grundforskning och är idag Rysslands ledande historiker om bonderevolutionen 1902–1920 och om 1920- och 1930-talens tragiska omvälvningar.

18. Det kalla krigets anda återspeglas ännu i Richard Pipes recension av Haslams biografi. Pipes upplyser att Carr vid deras möte i Lenin-bibliotekets läsesal (år 1961!) hövligt hälsat på honom, men inte ägnat sig åt konversationer. Att Carr hade mindre än en vecka för egna studier av bibliotekets publikationer och knappast kände för att slösa bort tiden får läsaren själv försöka föreställa sig. Se Richard Pipes, ”A Very Cold Fish”, *Times Literary Supplement*, 990910. För en dylik, av det kalla kriget färgad, recension av Haslams Carr-biografi svarade historikern Anatol Lieven, ”British Chill”, *London Review of Books* 000824.

19. Robert W. Davies hade disputerat på en avhandling om Sovjets budgetsystem då han år 1957 kontaktades av Carr som föreslog att de ekonomiska volymerna av *History* skulle skrivas tillsammans av

Carr hade även påbörjat en historik om Kommunistiska Internationalen, varav första delen utgavs postumt.²⁰ Han hade under de sista tio åren måst hushålla med sina krafter. Bland annat lade han åt sidan ett manuskript om historieskrivningens mest principiella frågor. Inte desto mindre kunde han som åttiotåring handleda två doktorander, Jonathan Haslam och John Barber.

Inom grupper av det akademiska etablissemanget utsattes Carr alltsedan 1950-talet för kritik för sina tolkningar av Sovjethistorien 1917–1929. Bland de mest utrerade och politiserade kritikerna märks Norman Stone,²¹ Leopold Labedz och Richard Pipes²². Men Carrs *History* fungerade på 1960- och 1970-talen som inspiration för dem som intresserade sig för den tidiga Sovjethistorien. Carr hade visat att källmaterial fanns för att skriva såväl partiets, statens som sovjetsamhällets historia. Hans skrifter kom dessutom särskilt i ropet under nyvänsterns uppsving. Under dessa år blev Carrs skrifter något av standardlitteratur för de grupper som förutom respektive idol – Lenin, Stalin eller Trotskij – sökte efter alternativ till officiell sovjetisk och förment borgerlig litteratur. Mycket få inom den nya vänstern kom att ägna sig åt historieforskning. Man nyttjade under en tid "idolernas" skrifter som källor för sina respektive myter om hur ryska revolutionen efter 1917 "egentligen" utvecklats, degenererat och när eventuella "avbrott", "urartningar" eller "kontrarevolutioner" skulle ha ägt rum i Sovjet.

Carrs fjorton volymer om Sovjetryssland är nog inget för sträckläsning. Däremot fungerar enskilda volymer eller kapitel alltså som viktiga referenser, oavsett om man är intresserad av politisk, social eller ekonomisk historia, Sovjets utrikespolitik eller Kommunistiska Internationalen. Man bör akta sig för att ge sig in i de numera tillgängliga ryska arkiven utan att först ha stude-

dem båda. Davies var lektor, och senare chef för Centre for Russian and East European Studies vid University of Birmingham. Han har sedermera fortsatt med ett forskningsprojekt om *The Industrialisation of Soviet Russia*, i vilket fyra volymer hittills utkommit. Inom kort föreligger den femte volymen om hungerkatastrofen i Sovjet 1932–1933, varefter detta verk skall avslutas med en studie av sovjetindustrins ställning efter andra femårsplanen 1937 och det annalkande krigets återverkningar. I fråga om detaljrikedom och brett anlagda perspektiv är *Industrialisation* en värdig efterföljare till Carrs *History*.

Om hur samarbetet mellan den då unge professor Davies och den etablerade Carr utformade sig har Davies berättat i *Proceedings of the British Academy*, lxix, 1983, s 473–511.

20. *The Twilight of Comintern, 1930–1935*, London 1982; *The Comintern and the Spanish Civil War*, London 1984. Båda verken redigerades av Tamara Deutscher.

21. Norman Stone skrev, strax efter Carrs bortgång, en privat hällen, bitsk recension "Grim Eminence", *London Review of Books*, 830120. Stones kritik följdes i LRB av en serie inlägg om Carrs betydelse för brittiska och amerikanska historiker.

22. Richard Pipes hade sedan 1950-talet recenserat flera volymer i Carrs *History* och i sin egen *Russia under the Bolshevik Regime* (1993) riktat diverse fotnotskritik mot Carr.

rat vad Carr, och annan befintlig litteratur, uppnått med tidigare tillgängliga tryckta källor. Sedan återstår det fortfarande att söka utvärdera Carrs *History* i ljuset av Sovjetsystemets kollaps. Lika lite som någon annan förutsåg Carr systemets implosion. Många intressanta jämförelser skulle kunna göras mellan *History* och senare års grundforskning och synteser av historiker som verkar i den postkommunistiska eran.